

1.01

UDK: 323.14 (=163.2/.6):329.15(497.1)"198"

Marko Zajc*

Razumevanje jugoslovanstva v Sloveniji (in Slovenije v jugoslovanstvu) v začetku osemdesetih let

IZVLEČEK

Članek poskuša predstaviti pomembne razprave o nacionalizmu, slovenstvu in jugoslovanstvu v začetku osemdesetih let dvajsetega stoletja in opozoriti na (so)odvisnost nacionalizma (ter percepcij tega) od družbenega sistema in socialnih vprašanj. V prispevku avtor opredeli razloge za zgodovinsko raziskovanje nacionalizma/nacionalnega vprašanja v Sloveniji in Jugoslaviji v začetku osemdesetih let. Kritično obravnava uveljavljeno periodizacijo osemdesetih let 20. stoletja v slovenski javnosti in zgodovinopisju ter prikaže osnovne poteze obravnavane dobe. V osrednjem delu članka avtor analizira različne poglede na nacionalno vprašanje v Zvezi komunistov Jugoslavije. V zaključku pa poudari povezavo med dojemanjem nacionalnega vprašanja in dojemanjem družbene lastnine v poznem samoupravljanju.

Ključne besede: jugoslovanstvo, Slovenija, osemdeseta, nacionalno vprašanje, nacionalizem, Zveza komunistov Jugoslavije

ABSTRACT

THE INTERPRETATION OF YUGOSLAVISM IN SLOVENIA (AND OF SLOVENIA WITHIN YUGOSLAVISM) IN THE EARLY 1980S

The paper attempts to present the important discussions on nationalism, Slovenianism and Yugoslavism from the early 1980s and call attention to the (inter)dependence of nationalism (and its perceptions) and the social system and social issues. It lays out reasons for the historical study of nationalism/the national question in Slovenia and Yugoslavia in the early 1980s. The paper presents a critical overview of the established periodisation of the 1980s in Slovenian public opinion and history and sketches out the basic contours of the period in question. The main part of the paper is the analysis of different attitudes towards the national question in the League of Communists of Yugoslavia. The conclusion establishes a connection between the interpretation of the national question and the interpretation of social property in the late self-management period.

Keywords: Yugoslavism, Slovenia, 1980s, national question, nationalism, League of Communists of Yugoslavia

* dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana, marko.zajc@inz.si

Uvod

»Spomnim se, kako je pred nekaj meseci precej razburila duhove napaka pri prevodu nekega stavka Marka Bulca v srbohrvaščino: Bulc je rekel, da se moramo pač sprijazniti s tem, da so zdaj v Jugoslaviji bolj revne in manj revne republike – prevajalec za srbohrvaške časnike je reven po homonimiji prevedel z besedo *revan*, tj. 'priden, prizadeven, marljiv', tako da se je misel, nazaj prevedena v slovenščino, glasila: so bolj in manj pridne republike. Na prvi pogled nevtralen spodrsljaj, pogojen s povsem 'zunanjo' homonimijo, ki je v stiski s časom pač zapeljala prevajalca – toda, kot da ni bilo vsakomur prav tako na prvi pogled jasno, ob kaj je 'trčil' ta spodrsljaj, kaj je z njim vdrlo na dan: stara fantazmatska predstava Slovencev kot 'pridnih' za razliko od 'lenih južnih bratov'.«

Kako so Slovenci postali pridni in kako bodo, če bodo pridni, pridni tudi ostali, Problemi (Razprave) I/1981 in II/1982, str. 85. Redigiran zapisnik okrogle mize, ki je bila 13. 8. 1981 v prostorih uredništva *Problemov*.

Avgusta 1981 so ljubljanski teoretiki družbe in filozofi na uredništvu revije *Problemi* razpravljali o »slovenski ideologiji«. Časopis *Problemi* (Razprave) je kasneje objavil zapisnik okrogle mize v obliki šaljivega dramskega teksta, kot debato »neznanih« izdelanih likov s psevdonimi (Bogoljub, Stanislav, Žika, Josip, Venčeslav in Zdenka). Vsak karakter je, kot se pri filozofski razpravi spodobi, zagovarjal določeno teoretsko stališče. Anekdota o napačnem prevodu besede *reven* v »srbohrvaščino« in »pravilnem« prevodu nazaj v slovenščino je kritičnim intelektualcem pomenila odlično izhodišče za analizo prislovične slovenske pridnosti kot ideološke kategorije. Seveda se razpravljavci niso držali izbrane teme kot pijanec plota, temveč so svobodno zaplaval v utemeljevanje lastnih filozofskih stališč (Lacan, Althusser) in v prefinjeno kritiko jugoslovanskega samoupravnega sistema (kar je bil najverjetneje tudi razlog za uporabo psevdonimov).¹ Zgodovinarji/zgodovinarju, ki se zanima za to obdobje in za študij nacionalizmov, pa se postavlja vprašanje časovne umeščenosti: obstaja razlog, da so o tej temi razpravljali ravno takrat? Sodeč po opombi v *Problemih* je razpravo uporabil Slavoj Žižek za raziskovalno nalogo »o vlogi nezavednih fantazem v procesu oblikovanja identitete Slovencev«. ² Torej obstaja verjetnost, da so omenjeni karakterji zgolj plod Žižkove bujne teoretske domišljije. Vprašamo se lahko, zakaj je Znanstvena skupnost Slovenije ravno takrat financirala raziskovanje omenjene tematike. So odločevalci zaznali, da slovenska družba potrebuje raziskovanje slovenstva? Po drugi strani omenjena anekdota opozarja na konstituiranje slovenske ideologije v razmerju do jugoslovanstva, ki ga naši diskutanti, kljub uporabi zapletenih teoretskih orodij, niso problematizirali. Je bilo utemeljevanje slovenstva skozi jugoslovanstvo tako očitno, da se pronicljivim kritičnim teoretikom tega ni zdelo vredno problematizirati?

¹ »Kako so Slovenci postali pridni in kako bodo, če bodo pridni, pridni tudi ostali,« *Problemi* (Razprave) 19/20, št. II/I, 85–97.

² Slavoj Žižek, *Jezik, ideologija, Slovenci* (Ljubljana: Delavska enotnost, 1987), 3.

Motivacija

Čemu raziskovati nacionalizem/nacionalno vprašanje v Sloveniji in Jugoslaviji v začetku osemdesetih let? Razloge lahko utemeljimo na treh ravneh. (1) Pomen za slovensko zgodovinopisje in zgodovinopisje Slovenije. Začetek osemdesetih let oz. prva polovica devetega desetletja 20. stoletja ni v središču pozornosti slovenskih zgodovinarov in zgodovinarjev. Avtorji zgodovinskih pregledov sicer obravnavajo to razdobje,³ vendar praviloma v navezavi z drugo polovico osemdesetih ali začetkom devetdesetih let. Izjema v tem pogledu so prispevki Aleša Gabriča, ki se posvečajo zgolj omenjenemu obdobju.⁴ S takšno konceptualizacijo sicer ni nič narobe, raziskovalci se običajno posvečajo burnemu prelomu iz osemdesetih v devetdeseta leta, nazaj pa sežejo predvsem zato, da bi osvetlili prelomna leta demokratizacije in osamosvojitve.⁵ Kljub temu lahko ima uveljavljeni pristop nekatere nehotene anahronistične učinke: ustvarja se vtis relativne nepomembnosti tega obdobja, hkrati se vzpostavlja vtis historične nujnosti slovenske poti »v demokracijo in samostojnost«.⁶ V resnici ni v slovenski zgodbi osemdesetih let nič nujnega niti predvidljivega, predvsem pa se zanemarija preprosto dejstvo, da je bila prihodnost odprta in da akterji niso mogli vedeti, kaj se bo v prihodnosti zgodilo. Avtor teh vrstic vidi svoj skromni prispevek v okviru slovenskega zgodovinopisja predvsem v reinterpretaciji razprav o nacionalizmu, jugoslovanstvu in slovenstvu ter v poskusu umeščanja omenjenih debat v širši kontekst krize jugoslovanskega socializma in vzpona partikularnih nacionalizmov.

(2) Razumevanje slovensko-jugoslovanske debate v začetku osemdesetih osvetljuje del zapletenih družbenih razmer, ki so soustvarjale ozračje jugoslovanskega razpada (v smislu družbenoekonomskega sistema in v smislu razmerij na ravneh republike/pokrajine – federacije).⁷ Motivacija za »promocijo« slovenskega primera pa ne bi

³ Za razumevanje Slovenije v osemdesetih je treba omeniti dve monografiji o družbenopolitičnih organizacijah: Blaž Vurnik, *Med Marxom in punkom. Vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije 1980–1990* (Ljubljana: Modrijan, 2005). Stefano Lusa, *Razkroj oblasti. Slovenski komunisti in demokratizacija države* (Ljubljana: Modrijan, 2012).

⁴ Aleš Gabrič, »Kulturniška 'opozicija' podira tabuje,« v: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, 2006), 1153–58. Aleš Gabrič, »Politična kriza,« v: *Slovenska novejša zgodovina*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, 2006), 1148–51. Aleš Gabrič, »Na zahodu vzhodnega sveta,« v: *Slovenska novejša zgodovina*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, 2006), 1158–65. Aleš Gabrič, »Cultural Activities as Political Action,« v: *The Repluralization of Slovenia in the 1980's. New Revelations from Archival Records*, ur. Lepoldina Plut-Pregelj, Aleš Gabrič in Božo Repe (Washington: University of Washington, 2000), 16–36.

⁵ Gl. Božo Repe, *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001). Božo Repe, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana: Modrijan, 2002). Oto Lutar, ur., *The Land in Between. A History of Slovenia* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008).

⁶ Prim.: Stane Granda, *Slovenia. An historical Overview* (Ljubljana: Government communication office, 2008), 252, 253.

⁷ Pregled interpretacij jugoslovanskega razpada: Jasna Dragović-Soso, »Why did Yugoslavia Disintegrate? An Overview of Contending Explanations,« v: *State Collapse in South-Eastern Europe. New*

smela biti glavni razlog za naše raziskovanje: ne zanima nas poudarjanje slovenskih posebnosti. Slovenske razmere so lahko razumljive zgolj v jugoslovanskem kontekstu in obratno, jugoslovanskega konteksta ne moremo razumeti brez slovenske komponente. Jugoslovanske študije so v desetletjih po razpadu države postale obsežno večdisciplinarno mednarodno raziskovalno področje z različnimi fokusi zanimanja.⁸ Za našo temo so zanimive predvsem študije državnega sistema (npr. Dejan Jović),⁹ jezikovne politike (npr. Cvetković-Sander),¹⁰ nacionalizma intelektualcev (npr. Dragović-Soso),¹¹ študije jugoslovanske medijske krajine (npr. Kolsto)¹² ter študije zunanjepolitičnih akterjev in evropske diplomacije (npr. Radeljić).¹³ V zadnjem času zgodovinopisje socialistične Jugoslavije odkriva vlogo in pomen socialnih razlik v zadnjih desetletjih države. Avtorji kolektivne monografije z naslovom *Social Inequalities and Discontent in Yugoslav Socialism* (2016) »poskušajo pripeljati razred nazaj« v center akademskega zanimanja. Posvečajo se predvsem vprašanju, kako je razredna teorija vplivala na politike in kako je ljudsko, »grassroot« razumevanje razreda vplivalo na politiko. Avtorji ne poudarjajo razlik med posameznimi republikami in pokrajinami, ampak raziskujejo socialno diferenciacijo in nezadovoljstvo znotraj posameznih skupnosti/okolij. Avtorji opozarjajo, da historiografija o Jugoslaviji (sicer upravičeno) operira predvsem z etno-nacionalnimi kategorijami, vendar zanemarljivo vprašanje socialne neenakosti, zato predlagajo poglobljeno raziskovanje »križanja« in »prepletanja« socialnega z etno-nacionalnim.¹⁴ Njihova perspektiva je vplivala tudi na naš prispevek: čeprav so osrednja tema prispevka etno-nacionalne kategorije, pa je študij arhivskih virov in publicistike pokazal veliko soodvisnost nacionalnega in socialnega, na ravni teorije in ideologije ter na ravni politik in družbene kritike. V socialistični Jugoslaviji je bilo razmerje med razrednim in nacionalnim težko ulovljivo in fluidno. Še zlasti v razpravah in resolucijah Zveze komunistov so se pod plaščem

Perspectives on Yugoslavia's Disintegration, ur. Jasna Dragović Soso in Lenard Cohen (Purdue University Press, 2008), 2.

⁸ Splošni pregledi historiografije izven prostora bivše Jugoslavije: Holm Sundhaussen, *Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten. Eine ungewöhnliche Geschichte des Gewöhnlichen* (Wien, Köln in Weimar: Böhlau, 2012), 205–306. Viktor Meier, *Yugoslavia. A History of its Demise* (London in New York: Routledge, 1999), 83–85. Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel. The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević* (Oxford: Westview Press, 2002). Kate Hudson, *Breaking the South Slav Dream. The Rise and Fall of Yugoslavia* (London: Pluto Press, 2003). John R. Lampe, *Yugoslavia as History. Twice There Was a Country* (Cambridge University Press, 2000).

⁹ Dejan Jović, *A State that Withered Away* (West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2009).

¹⁰ Ksenija Cvetković-Sander, *Sprachpolitik und Nationale Identität im sozialistischen Jugoslawien (1954–1991)* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011).

¹¹ Jasna Dragović-Soso, *Saviours of the Nation, Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism* (London: Hurst & Company, 2002).

¹² Pål Kolsto, ur., *Media Discourse and the Yugoslav Conflicts, Representations of Self and Other* (Farnham: Ashgate, 2009).

¹³ Branislav Radeljić, *Europe and the Collapse of Yugoslavia. The Role of Non-State Actors and European Diplomacy* (London in New York: I. B. Tauris, 2012).

¹⁴ Rory Archer, Igor Duda in Paul Stubbs: »Bringing class back in. An introduction,« v: *Social Inequalities and Discontent in Yugoslav Socialism*, ur. Rory Archer (London in New York: Routledge, 2016), 2, 3.

istih definicij in izhodišč skrivala zelo različna pojmovanja o tem, kaj je razredno in kaj nacionalno.

(3) Pomen za mednarodno primerjalno zgodvinopisje. Razmerje med slovenskim nacionalizmom in jugoslovanskim »nacionalizmom« je zanimivo tudi za historične primerjave nacionalizmov, bodisi na način asimetričnega primerjanja bodisi na način sistematičnih primerjav dveh ali več zgodovinskih družb.¹⁵ Čeprav ponuja razmerje Slovenija – Jugoslavija več priložnosti za metodološko utemeljeno primerjavo, pa lahko poudarimo predvsem jezikovno problematiko. Kot v svojih delih poudarja T. Kamussela, sta si pojma »narod« in »jezik« zelo podobna: oba sta čisti askriptivni etiketi, ki nimata predpisanih objektivnih kriterijev, kdaj postane določen »govor« jezik ali skupina narod. Kamussela se zavzema predvsem za dekonstrukcijo pojmovanja jezika kot »naravne« historične danosti. Jezik pojmuje kot konstruiran in kompleksen politični pojav, tesno povezan z razvojem naroda/nacionalizma in države. V srednji Evropi se je uveljavil etnolingvistični nacionalizem, ki legitimira državo s prepletanjem jezika, naroda in države, kar Kamussela imenuje normativni izomorfizem.¹⁶

Zakaj je treba omenjati splošne teze o jeziku in narodu v zvezi s slovenskim nacionalizmom v zgodnjih osemdesetih letih? Kot idealna situacija normativnega izomorfizma se vsiljuje stanje, ko pripadniki naroda v svoji državi uporabljajo zgolj standardizirano varianto narodnega jezika. Kot bomo videli v nadaljevanju, so bile dileme, kje in kdaj uporabljati slovenski jezik, izredno pomembne za pozicioniranje razmerij med slovenstvom in jugoslovanstvom.¹⁷ Čeprav je bila uporaba slovenščine v uradnem poslovanju SRS in samoupravnih organov zagotovljena z ustavo, je bilo z ustavo določeno tudi, da neznanje slovenščine ne more nikogar ovirati pri uresničevanju pravic in interesov.¹⁸ Po drugi strani pa je ustava jasno določala, da je »Slovenija država, ki temelji na suverenosti slovenskega naroda«.¹⁹ Položaj slovenskega jezika in vlogo jezikovnih vprašanj v debatah o nacionalizmu je mogoče uporabiti v primerjavah s položajem »šibkejših« ali »manjših« jezikov/narodov/nacionalizmov v večnacionalnih državah. Verjetno bi – v maniri komparativnega zgodvinopisja – takšne historične primerjave odkrивale predvsem razlike, in ne podobnosti.²⁰

¹⁵ Jürgen Kocka in Heinz-Gerhard Haupt: »Comparison and Beyond Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History,« v: *Comparative and Transnational History*, ur. Jürgen Kocka in Heinz-Gerhard Haupt (New York in Oxford: Berghahn Books, 2009), 5–10.

¹⁶ Tomasz Kamusella, *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe* (Houndmills in New York: Palgrave Macmillan, 2009), 23–37.

¹⁷ Aleš Gabrič, »Uveljavljanje slovenščine kot uradnega jezika po drugi svetovni vojni,« v: *Slovenija v Jugoslaviji*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015), 213–40.

¹⁸ *Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije. Ustava Socialistične republike Slovenije* (Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list SR Slovenije, 1974), 333, čl. 212.

¹⁹ Ibid., 235.

²⁰ Kocka in Haupt, »Comparison and Beyond,« 15.

Periodizacija in osnovne poteze obravnavanega obdobja

Kako opredeliti zgodnja osemdeseta? Kot smo že omenili, se je v slovenskem zgodovinopisju in v slovenski javnosti uveljavila percepcija osemdesetih let kot relativno homogenega obdobja z določenimi razpoznavnimi atributi. S perspektive zanimanja za zgodnja osemdeseta pa lahko hitro ugotovimo, da deveto desetletje 20. stoletja ni bilo homogeno. Razdobje med Titovo smrtjo in osamosvojitvijo Slovenije (med dogodkoma, ki običajno zamejujeta osemdeseta leta) je bilo nesporno obdobje velikih sprememb v politiki in družbi na splošno. Torej lahko trdimo, da je bila razlika med letoma 1982 in 1989 neprimerno večja kot razlika med letoma 1972 in 1979. Razumevanje osemdesetih kot desetletja velikih sprememb in razumevanje osemdesetih kot relativno homogenega obdobja si nasprotujeta, čeprav sta obe pojmovanji močno zakoreninjeni v slovenskem zgodovinopisju in priljubljenih medijskih interpretacijah. Povsem razumljivo je, da so splošni pregledi zgodovine tega obdobja in pregledi zgodovine družbenopolitičnih organizacij obdobje obravnavali enotno. Samo na ta način je bilo mogoče prikazati omenjene spremembe. Če pa želi zgodovinopisje bolje razumeti strukture, procese in akterje v tem obdobju, potem mora narediti dvoje: iz metodoloških razlogov je treba dekonstruirati osemdeseta kot enotno obdobje in – prav tako iz metodoloških razlogov – »pozabiti« na dogodke, ki so se zgodili »potem«. Seveda to »razstavljanje« in »pozabljenje« nista sama sebi namen in imata smisel zgolj, če poskušamo v naslednji fazi obdobje na novo umestiti v širši zgodovinski kontekst. Sama periodizacija pa je odvisna od tematike (ekonomija in socialna vprašanja zahtevajo običajno daljša obdobja) in od ambicij zgodovinarke/zgodovinarja in končnega izdelka (članek, monografija, kratek pregled ipd.).

V našem primeru smo izbrali obdobje med kosovsko krizo²¹ (april 1981) in izbruhom spora glede skupnih jeder v izobraževanju²² (avgust 1983). Glavna razloga za izbor obdobja sta očiten porast javnih razprav o naravi slovenskega nacionalizma in vprašanje odnosa z jugoslovanstvom, ki terja podrobnejšo analizo. Kosovski dogodki so vprašanje nacionalizmov ponovno potisnili v središče javnih (in manj javnih) razprav, povečala se je občutljivost za »negativne pojave nacionalizma«, po drugi strani pa so zvezne oblasti (državne in partijske) pričele pospešeno propagirati jugoslovansko »skupništvo« (»zajedništvo«). Obdobja nismo zaključili z izbruhom spora o skupnih jedrih zato, ker bi se tovrstne razprave takrat zaključile, ampak zato, ker so z razpravo o skupnih jedrih prešla na drugo, lahko bi rekli višjo raven (medijska odmevnost, podpora slovenskega vodstva kulturniškim krogom v Sloveniji).

O kakšnem času govorimo? Gre za obdobje, ko osnovne postavke političnega

²¹ Za kratek, a informativen pregled dogajanj na Kosovu v začetku osemdesetih gl. Jurij Hadalin, »Odnos varnostno-obveščevalnih služb do albanske manjšine v Jugoslaviji po izbruhu demonstracij na Kosovu leta 1981,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 1 (2011): 313–28.

²² Gabrič, »Kulturniška 'opozicija' podira tabuje,« 1153. Gabrič, »Na zahodu vzhodnega sveta,« 1158. Lepoldina Plut-Pregelj, »Slovenia's Concerns About the proposed Yugoslav Core Curriculum in the 1980's,« v: *The Repluralization of Slovenia in the 1980's*, ur. Lepoldina Plut-Pregelj, Aleš Gabrič in Božo Repe (Washington: University of Washington, 2000), 58–78.

sistema in medrepubliških odnosov (kot se je izrazil Božo Repe) še niso bile postavljene pod vprašaj.²³ Pozno delavsko samoupravljanje v obliki delegatskega sistema, zakoličenega z ustavo 1974, je veljalo za edino »pravo pot«. Zveza komunistov je sicer imela z ustavo zagotovljen položaj »vodilne idejne in politične sile delavskega razreda«,²⁴ vendar v sistemskem smislu ni bila nadrejena ostalim štirim priznanim družbenopolitičnim organizacijam. Po načelih glavnega arhitekta jugoslovanskega sistema Edvarda Kardelja je bila Zveza komunistov manjšina, ki družbi ne vsiljuje svoje monopolistične oblasti. Komunistična organizacija naj bi bila »sestavni del demokratičnega pluralizma samoupravnih interesov«, ne pa »nekakšna politična sila nad temi interesi ali zunaj njih«. ²⁵ Kljub temu je o najpomembnejših zadevah še vedno odločal vrh Zveze komunistov. Časopisi odkrivajo dinamično ter do neke mere potrošniško in razslojeno družbo, ki so jo poskušali voditelji na modernistično-socialističen način voditi v smeri odmiranja države in »prave«, socialistične demokracije. Sistem, ki je bil zasnovan kot najboljša rešitev proti etatizmu in birokraciji, je do začetka osemdesetih postal povsem nepregleden in zbirokratiziran.

Poleg tega so politično in družbeno klimo v tem obdobju že določale zaostrene gospodarske razmere: v letu 1982 je Mednarodni denarni sklad (MDS) zaostрил pogoje za reprogramiranje kreditov. Zahteval je makroekonomsko stabilizacijo in gospodarske reforme za spodbujanje izvoza. Jugoslovansko vodstvo po letu 1982 je bilo prisiljeno voditi politiko varčevanja, omejevanja domače porabe in izvoza na konvertibilen Zahod, kar je globoko poslabšalo življenjsko raven državljanov. Leta 1982 so bile npr. ukinjene subvencije za živila, cene bencina, ogrevanja, hrane in prevoza so se leta 1983 povečale za eno tretjino, skoraj vsi gospodarski kazalci po letu 1982 so bili negativni,²⁶ inflacija pa je bila že v začetku osemdesetih približno 45-odstotna.²⁷ Slovenija je zaradi razvitosti in umeščenosti v zahodne tokove lažje blažila posledice takšne politike kot druge republike. Za našo temo je pomembno, da so gospodarske razmere dajale ton razpravam o spremembi ustavnega sistema v smeri krepitve federacije. Čeprav je slovensko vodstvo podpiralo izvozno usmeritev in prilagajanje zahodu, pa se je odločno uprlo centralističnim ustavnim reformam, ki jih je podpiral MDS. Zagovarjalo je stališče, da republiška avtonomija ni glavna težava gospodarske krize, ampak federalno omejevanje republik in podjetij.²⁸ Susan Woodworth je slovensko stališče komentirala z ugotovitvijo, da »so bili tisti (op. M. Z.: Slovenci), ki so imeli najbolj zahodne in liberalne poglede, hkrati najbolj konservativni glede reform in najbolj nacionalistični. Vztrajali so na ekskluzivni prioriteti nečesa, kar so imeno-

²³ Repe, *Slovenci v osemdesetih*, 5.

²⁴ *Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije*, 25, Temeljna načela, čl. VIII.

²⁵ Edvard Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja* (Ljubljana: ČGP Komunist, 1977), 179.

²⁶ Susan L. Woodworth, *Balkan Tragedy* (Washington: The Brookings Institution, 1995), 51, 52.

²⁷ Zdenko Čepič, »Gospodarska kriza,« v: *Slovenska novejša zgodovina*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, 2005), 1152.

²⁸ Jože Prinčič, *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013), 138, 139.

vali nacionalni interes lastne republike.«²⁹ Je bil slovenski položaj resnično najbolj nacionalističen? Trdimo lahko najmanj to, da so posamezne republike krizo reševale glede na svoj položaj in notranjo strukturo. To potrjuje tudi Susan Woodworth, ko poudarja katastrofalno stanje srbskega gospodarstva in stremljenja srbskega vodstva, da bi težave rešili tudi s pomočjo centralističnih reform.³⁰

Pomen ekonomskih razlogov za razplamtevanje nacionalističnih razprav v večnacionalni državi je nesporen, vendar ni nepomembno, kako se ta potreba kanalizira. Upoštevati moramo obstoječe razlike med jugoslovanskimi republikami na ravni nacionalnih ideologij, diskurzov in akademskih/kulturniških/literarnih struktur. Najbolj očiten primer je različno videnje nacionalnega vprašanja, ki se je v Jugoslaviji do začetka osemdesetih let že večkrat »odprlo« in »zaprlo«. Spomin na »hrvatsko proljeće« (ali vzpon hrvaškega nacionalizma, odvisno od perspektive) ter na čistke v hrvaški politiki (in družbi) v letih 1971/72³¹ je bil v začetku osemdesetih še zelo živ. Politične in akademske razprave o razmerjih med narodi/jeziki/kulturami/religijami, ki so prej mobilizirale zgolj vpletene kulturniško-politične kroge, so v razmerah občega padca standarda postajale kanal za ljudsko nezadovoljstvo. Npr.: razlike med slovensko in srbsko kulturniško elito so bile (pod plaščem enotnosti) uveljavljene in dobro poznane.

Kljub temu je v začetku osemdesetih »razkritje« slovenskega »separatizma« v srbskem tisku (in srbskega unitarizma v slovenskem) delovalo škandalozno. Zakaj? K razumevanju tega nam bi lahko pomagalo videnje jugoslovanstva kot delujočega nesporazuma. Koncept delujočega nesporazuma, ki ga predlagamo, poudarja, da je bilo uradno jugoslovanstvo poslednja meja kompromisa med relevantnimi akterji, torej je bilo vedno »izpogajano« med različnimi, tudi povsem nasprotnimi pogledi. Da bi dosegli sporazum o skupnih izhodiščih, je bilo jugoslovanstvo vedno zastavljeno na način, ki je omogočal različne interpretacije, in to do mere, ko je sporazum o tem, kaj je jugoslovanstvo (oziroma kaj bi moralo biti), dobil značaj nesporazuma, ki je deloval.³² Radikalnost našega predloga z vidika historiografije o Jugoslaviji je v tem, da ne verjamemo v homogenost jugoslovanstva, torej v eno jedro jugoslovanske ideologije, ampak opozarjamo na kontekstualnost in fluidno naravo jugoslovanstva.

Dekonstrukcija jugoslovanstva kot homogene ideologije sicer sama po sebi ne pomaga bolje razumeti vzpona nacionalizmov, omogoča pa odpiranje drugačnih perspektiv. Gospodarska kriza osemdesetih je debatam o nacionalizmu dala večjo težo in jih potisnila v središče javnega življenja. Nastala je eksplozivna mešanica kulturniških in ekonomsko-političnih argumentov, ki je jugoslovanstvo predstavljala kot nesporazum. Na to argumentacijo je navezana še ena teza: slovenski nacionalizem

²⁹ Woodworth, *Balkan Tragedy*, 62.

³⁰ Ibid., 65, 66.

³¹ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. Od zajedništva do razlaza* (Zagreb: Školska knjiga, 2006), 379–462.

³² Marko Zajc, »Slovenian Intellectuals and Yugoslavism in the 1980s. Propositions, Theses, Questions,« *Südosteuropäische Hefte* 4 (1): 46–65.

je imel (tudi zaradi relativne nacionalne homogenosti republike) v obdobju socialistične Jugoslavije poseben položaj – dovoljeno mu je bilo večje izražanje nacionalne suverenosti kot drugim priznanim narodom. Dojemanje Slovenije kot »države slovenskega naroda« je bilo del uradne ideologije, medtem ko so podobna gesla druge v Jugoslaviji izzvala vsaj negodovanje, če ne celo represalij oblasti.

Zveza komunistov in nacionalno vprašanje v letih 1981–83

Jugoslovanska komunistična organizacija je bila skozi vse obdobje obstoja soočena z nacionalnim vprašanjem.³³ Najpomembnejši »kanonski« tekst o nacionalnem vprašanju v drugi Jugoslaviji je bil prav gotovo Kardeljev predgovor k drugi izdaji *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja* leta 1957,³⁴ ki bi ga lahko opredelili kot bazično besedilo jugoslovanskega socialističnega federalizma. V predgovoru je Kardelj identificiral tri dejavnike, ki bi lahko ponovno odprli nacionalno vprašanje: ostanke klasičnega buržoaznega nacionalizma, birokratski centralizem in veldržavni hegemonizem ter velike razlike v gospodarski razvitosti posameznih delov Jugoslavije.³⁵ Reinterpretacije Kardeljevih »faktorjev« so imele pri nacionalnih debatah v Zvezi komunistov veliko vlogo. Dinamiko razprav o nacionalizmih znotraj jugoslovanske in slovenske komunistične organizacije v letih 1981–83 lahko spremljamo skozi članke in poročila v slovenski izdaji *Komunista*, sicer glavnega »organa« Zveze komunistov, v katerem so objavljali jugoslovanske in slovenske prispevke. Če je leto 1981 zaznamovalo predvsem iskanje enotnosti glede »kontrarevolucije« na Kosovu, pa je bilo leto 1982 že v znamenju razhajanj v ocenah, kaj so glavne nevarnosti nacionalizma v Jugoslaviji.

Mnenjski voditelji so poudarjali Kardeljevo mnenje, da nacionalizem ni namenjen reševanju nacionalnih vprašanj, pač pa je le maska za negativne politične tendence, ki so nasprotne socialističnemu samoupravljanju (birokracija, tehnokracija, politikantstvo, karierizem). Nacionalizem zamegljuje dejstvo, da je osnovni konflikt v družbi razredne narave, ne pa konflikt med narodi Jugoslavije oziroma znotraj federacije. V razmerah jugoslovanske socialistične ureditve se pravi razredni konflikt odvija med »interesi delavskega razreda« in »birokratsko-tehnokratskimi interesi«.³⁶ Vodilni komunistični politiki in teoretiki so uporabljali besednjak boja proti etatizmu, ki ga je prav tako vzpostavil Kardelj v svojih govorih in razpravah. Če upo-

³³ Pregled odnosa KPJ do nacionalnega vprašanja v obdobju 1920–41: Jurij Perovšek, *Samoodločba in federacija. Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012). Pregled odnosa KPJ/ZKJ do nacionalnega vprašanja po 2. svetovni vojni: Aleš Gabrič, »Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v prvem povojnem obdobju,« v: *Jugoslavija v hladni vojni*, ur. Jasna Fischer (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino and University of Toronto, 2004), 403–24. Pedro Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1963–1983* (Bloomington: Indiana University Press, 1984).

³⁴ Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957), XIII–LXXVI.

³⁵ Ibid., XLIX–LIII.

³⁶ Drago Košmrlj, »Kakšen boj proti nacionalizmu,« *Komunist*, 18. 9. 1981, 9.

števamo Kardeljevo prepričanje, da je socialistična država zgolj prehodnega značaja in mora pripraviti pogoje za lastno odmiranje, potem so največji negativni pojavi v družbi procesi etatizacije.

Komunistične debate v letih 1981–83 so se lomile ravno glede interpretacije nevarnih procesov etatizacije kot podlage za nacionalizem. O tem, da so težnje »po po-državljanju družbenega življenja« nevarne, je v vodstvu ZKJ vladal splošen konsenz. Prav tako je vladalo soglasje o tem, da je edina prava rešitev krepitev samoupravnih odnosov. Dušan Dragosavac, član predsedstva CK ZKJ, je oktobra 1981 jasno povedal, da je treba v resnici doseči prevlado družbenega značaja proizvodnih sredstev, »tako da ne bi bila niti last tistih, ki delajo v neki delovni organizaciji, niti v panogi, niti v občini, niti v pokrajini in niti v republiki, temveč da bi postala v pravem pogledu družbena sredstva.«³⁷ Nacionalizmi niso bili nevarni samo kot protiustavne težnje, po mnenju vodilnih jugoslovanskih komunistov so nacionalizmi ogrožali razvoj družbene lastnine, enega izmed temeljev samoupravne ureditve. Vendar si politiki in teoretiki niso bili edini, katera oblika podržavljanja je hujša: centralizem ali republiški etatizmi.

Značilnost znotrajpartijskih razprav o nacionalizmu in etatizmu v tem obdobju je bil abstrakten marksistični diskurz v kombinaciji s suhim besednjakom poznega samoupravljanja. Brez poznavanja samoupravnega diskurza oz. političnega jezika raziskovalci težko razberemo, kdaj so akterji sploh razpravljali o nacionalizmu in razmerjih med jugoslovanskimi narodi ali republikami. Dober primer različnih pogledov na etatizem in nacionalizem sta razpravi srbskega politologa Najdana Pašića in slovenskega politika Sergeja Kraigherja, ki ju je *Komunist* objavil leta 1982.

Najdan Pašić je že v naslovu opozoril na nevarnost teritorialnega zapiranja v Jugoslaviji. Čeprav je državni kapital v Jugoslaviji prepovedan z ustavo, pa se obnavljajo državno-lastninski monopoli v prikritih oblikah. Reorganizacija jugoslovanske federacije v smeri širjenja pravic republik je po njegovem mnenju okrepila predvsem poklicno politično-upravljavsko plast v republikah in pokrajinah, ne pa združeno delo. Pašić je ta fenomen imenoval decentralizirani etatizem: »Živimo v razmerah splošne odvisnosti od ožje teritorialne pripadnosti človeka, skupin, nacionalnih skupnosti, itd.« Od ožje teritorialne plasti so poleg poklicnih upravljavcev odvisne tudi samoupravne institucije, inteligenca in ne nazadnje tudi sami komunisti: »Širše razredno in komunistično istovetenje v jugoslovanskih okvirih je oslABLJENO, celo povsem pušČENO v nemar.« Decentralizirani etatizem povzroča tudi vzporedno odločanje v družbi. Namesto ustavne poti skozi samoupravne delegatske institucije se odločanje kanalizira s povezovanjem vodstev podjetij ali bank z ozkim političnim vrhom. K temu pripomore pretirana institucionalizacija samoupravnih organov, kjer nastajajo birokratski aparati, ki pridobivajo moč nad združenim delom. Seveda se »nosilci decentraliziranega etatizma« hitro navežejo na lokalizme in nacionalizme. Pašić ni pre-

³⁷ M. Tomašević, »Interes nacionalistov ni interes ljudstva. Naš gost: Dušan Dragosavac, član predsedstva CK ZKJ,« *Komunist*, 16. 10. 1981, 5.

dlagal konkretnih rešitev, je pa opozoril, da se mora partija otresti operativno-upravljaljskih funkcij in se posvetiti krepitvi »tvorne enotnosti delavskega razreda«. ³⁸

Razprava Sergeja Kraigherja je temeljila na enaki ideološki podlagi, vendar je imela povsem drugačne poudarke. Kraigher je kot tedanji predsednik predsedstva SFRJ (1981–82) in vodja zvezne komisije za pripravo programa ekonomske stabilizacije (1981–83) v razpravo vključeval tudi ekonomske argumente. Poudaril je ekonomsko samostojnost narodov in narodnosti v Jugoslaviji, ki se vse bolj neposredno povezuje z ekonomsko samostojnostjo človeka. Če je nacionalno vprašanje v Jugoslaviji rešeno, potem narodi in narodnosti niso samostojni samo politično, pač pa tudi ekonomsko, kar pomeni, da svobodno razpolagajo s presežnim delom. To razpolaganje s presežkom pa je mogoče, trdi Kraigher, samo če se kot osnovno načelo družbenih odnosov uveljavlja načelo delitve po delu. Nepravilno bi bilo vse procese, ki se pojavljajo v odnosih med gospodarskimi organizacijami različnih republik in pokrajin, spreminjati v problematiko mednacionalnih odnosov.

Kraigher se ne strinja, da je glavni razlog gospodarskih težav in nacionalizma razbijanje enotnega jugoslovanskega trga na osem republiških oz. pokrajinskih trgov, čeprav takšne tendence obstajajo. Vzrokov se ne bi smelo mešati s posledicami. Pravi razlogi ne tičijo v prevelikih pravicah republik in pokrajin, pač pa v slabem delovanju dobro zasnovanega samoupravnega sistema (nesamoupravni odnosi, monopolistično delovanje delovnih organizacij v navezi z državnimi organi, vpliv multinacionalk, neizpolnjevanje ukrepov ekonomske politike itd.). Ekonomska samostojnost narodov ne nasprotuje enotnemu jugoslovanskemu trgu, če jo pojmuje kot svobodno vključevanje v gospodarska integracijska gibanja v državi in širše. Če pa nacionalno gospodarstvo pojmuje v smislu izoliranega ekonomskega mehanizma, potem ne moremo govoriti o nacionalni ekonomiji, pač pa o republiškem etatizmu. Kraigher svari pred »centralističnim egalitarizmom z birokratsko prisilo«. Jugoslovanski trg premalo selekcionira poslovanje slabih oz. spodbuja nadpovprečne organizacije združenega dela, s čimer se slabijo ekonomski motivi delavcev v delovnih organizacijah za dvig produktivnosti: izgube se socializirajo in se spremenijo v družbeni strošek. Eden izmed glavnih dejavnikov slabega gospodarjenja naj bi bila tudi monetarna in emisijska politika centralne Narodne banke, ki povzroča pomembna prelivanja akumulacijskih sredstev, kar izziva lokalistične reakcije. ³⁹

Čeprav tez obeh teoretikov ne moremo obravnavati zgolj kot apologijo republiških politik, pa kljub temu lahko razberemo osnovne poteze interesov srbskega in slovenskega komunističnega vodstva. Pašić in Kraigher razmišljata v okvirih sistema. Pašić meditira o preseganju decentralizacije, enotnosti jugoslovanskega trga in jugoslovanskih komunistov, Kraigher pa odkrito zagovarja ekonomsko samostojnost narodov in osnovno načelo delitve po rezultatih dela (kar gre v korist Slovenije kot

³⁸ Najdan Pašić, »Korenine in posledice teritorialnega zapiranja,« *Komunist*, 29. 1. 1982, 6.

³⁹ Sergej Kraigher, »V iskanju odgovora na stara vprašanja v spremenjenih razmerah ali na nova vprašanja se naša progresivna družbena misel nenehno sooča z družbeno prakso,« *Komunist*, 5. 2. 1982, 12–17.

najbolj razvite republike). Prvi se nagiba k spremembam, drugi zavzeto zagovarja »kardeljistično« strukturo jugoslovanskega sistema na vseh ravneh družbe. Pašić vidi glavno zlo v pravicah republik in pokrajin, Kraigher poudarja slabosti delovanja zveznega sistema, ki povzroča republiške reakcije. Prvi razmišlja o Jugoslaviji kot o nacionalnem okviru, drugi se nagiba k poistovetenju republik z narodi (ena izmed osnovnih značilnosti slovenskega gledanja na mednacionalne odnose v Jugoslaviji).

Slovenstvo komunistično vodstvo se je v zaostrenih gospodarskih razmerah balo predvsem centralistične ofenzive. Na seji predsedstva CK ZKS 12. oktobra 1981, kjer so razpravljali o tedaj aktualni stabilizaciji in konkretnih gospodarskih vprašanjih, je Viktor Avbelj opozoril, da se krepijo centralistični pritiski. Citiral je članek Nenada Kecmanovića iz NIN-a, v katerem je pisec razglabljal o povampirjenih republikah in potrebi po centralizaciji. »Mislim, da gredo tudi nekateri poizkusi direktno na to, da bi hoteli politiko močne roke, ki naj v Jugoslaviji razrešuje vse, kar je spornega.«⁴⁰ Močne centralistične roke pa se ni bal samo Avbelj, ampak tudi predsednik CK ZKS France Popit, ki je sicer slovensko ZK vodil »z železno disciplino«.⁴¹ Popit je bil do centralističnih poizkusov zelo oster. Samoupravljanje ni samo pravi sistem družbene ureditve, je tudi predpogoj za obstoj jugoslovanske države: »Mislim, če bi mi odstopili od samoupravljanja, da se ta država razpade. To lahko trdim toliko daleč, ker noben etatizem, nobena centralizacija, nobena druga varianta, ki bi lahko prišla v poštev, ne more nadomestiti samoupravljanja in da je samoupravljanje istočasno tudi kohezijska sila, ki drži to državo pokonci in skupaj. Ker kakor hitro bomo šli od tega stran, je potem tu konec.«⁴² Republike so lahko problematične, če jih gledamo s tehnokratsko-birokratskega vidika. Če pa republiko obravnavamo kot samoupravno interesno skupnost, potem pravice republik ne ovirajo delovanja gospodarstva. »Kakor da so republike tiste, ki so veliko zlo. Naj se to poskusi. Jugoslavija lahko eksistira samo kot socialistična, samoupravna, federativno urejena Jugoslavija. Samo na tej osnovi. Drugače pa lahko samo s silo to skupaj držimo. To lahko nekaj časa traja, dolgo pa ne. /.../ ali bo sedaj to ojačalo samoupravno Jugoslavijo ali pa jo bo zaradi težav, v katerih smo, spet vrnilo nazaj. Samo tisti, ki misli, da se da to vrniti samo do nivoja federacije, ne pa do nivoja likvidiranja samoupravljanja in trde roke, se zelo moti.«⁴³

Zaključek

Okvir poznega samoupravljanja ni nevtralen: po eni strani sistem »samoupravne demokracije« omogoča dovolj prostora za nacionalistične projekte, po drugi strani pa ideologija samoupravljanja propagira odnose vključevanja posameznikov v različ-

⁴⁰ SI AS 1589/IV, šk. 470, a. e. 3963, Magnetogram 97. seje predsedstva CK ZKS z dne 12. 10. 1981, trak 11/1-PV.

⁴¹ Repe, *Slovenci v osemdesetih*, 10.

⁴² SI AS 1589/IV, šk. 470, a. e. 3963, Magnetogram 97. seje predsedstva CK ZKS z dne 12. 10. 1981, trak 19/2-PV.

⁴³ Ibid., trak 20/1-VH.

ne ravni življenja. Skoraj vsak občan je hkrati tudi večkraten delegat. Poleg tega je vprašanje naroda povezano z vprašanjem lastnine. V gospodarstvu so se npr. borili proti državno-lastninskim in skupinsko-lastninskim odnosom. Ni sprejemljivo, če se delavci preveč navežejo na delovno organizacijo, kot da je njihova lastnina. To so že nastavki kapitalistične miselnosti. Organizacija združenega dela je dejansko njihova po »družbenosti«, namenjena je združevanju dela in družbenih sredstev.⁴⁴ Ni namenjena samo pridobivanju dobička in vzdrževanju osebnih dohodkov delavcev, ampak tudi širši reprodukciji družbe. Poenostavljeno bi lahko rekli: organizacija združenega dela je RES njihova, ampak ni SAMO njihova.

Podobno analogijo bi lahko potegnili glede nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji: partikularno nacionalno je sprejemljivo, če je umeščeno (»podružbljeno«) znotraj socialističnega in samoupravnega jugoslovanstva, če je v pravih razmerjih z drugimi pripadnostmi oziroma temelji na enotnem delavskem razredu. »Bratstvo in enotnost« ni bila zgolj ponavljana fraza: enotnost je bila mišljena kot enotnost delavskega razreda, bratstvo pa kot bratstvo narodov.

Nazor, ki je veljal v Sloveniji za unitarističnega, v Beogradu pa za jugoslovanskega ali »federalnega« (večje poenotenje države) je temeljil na analogiji samoupravljanja in odmiranja države. Jugoslovanski narodi in narodnosti (ter republike in pokrajine) so zgolj sestavni deli višje kakovosti – jugoslovanstva oz. Jugoslavije. »Sestavni deli« naj bi imeli lastnosti samo znotraj jugoslovanstva v razmerju z drugimi »sestavnimi deli«. Jugoslovanski narodi in narodnosti naj bi imeli vse pravice, vendar zgolj v nekakšnem »narodnem« eklekticizmu, kjer so, čeprav upoštevani, podrejeni višji, jugoslovanski entiteti. Če si dovolimo analogijo z delovnimi organizacijami, lahko odkrijemo naslednjo logiko: slovenstvo naj bi bilo RES »slovensko«, vendar ne SAMO »slovensko«, ampak tudi jugoslovansko. Slovenstvo torej ni samo slovenska stvar, ampak zadeva vso Jugoslavijo. Na videz tавтоloško preigravanje jugoslovanstva ni trivialno in nedolžno, v različnih formulacijah odnosa slovensko – jugoslovansko se skrivajo bistveno drugačni pogledi na nacionalno vprašanje in na ustroj jugoslovanske države. Tega so se zavedali tudi tedanji akterji.

Slovensko dojemanje je prav tako temeljilo na odmiranju države, vendar na doslednem zagovarjanju Kardeljevih izhodišč o nacionalnem vprašanju, predvsem pa je bilo poudarjeno mnenje, da so jugoslovanski narodi objektivno dejstvo, ki imajo zagotovljeno državnost (narodnosti pa določene pravice) in so tudi ekonomske skupnosti. Republike (kot odraz suverenih jugoslovanskih narodov) pa so predvsem samoupravne interesne skupnosti, zato so ključne za delovanje delavskega samoupravljanja. Oboji so se strinjali s teorijo odmiranja države, postavljalo pa se je konkretno vprašanje, na katerem koncu naj bi država pričela odmirati: pri centru ali pri republikah.

⁴⁴ Ivan Kristan, *Samoupravljanje. Gradivo za učence srednjih šol* (Ljubljana: Zavod SRS za šolstvo, 1976), 75.

Viri in literatura

Arhivski viri:

- SI AS, Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 1589/IV.

Literatura:

- Archer, Rory, Igor Duda in Paul Stubs. »Bringing class back in. An introduction.« V: *Social Inequalities and Discontent in Yugoslav Socialism*, ur. Rory Archer, Igor Duda in Paul Stubs, 1–20. London in New York: Routledge, 2016.
- Cvetković-Sander, Ksenija. *Sprachpolitik und Nationale Identität im sozialistischen Jugoslawien (1954–1991)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011.
- Čepič, Zdenko. »Gospodarska kriza.« V: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, I*, 1151–53, ur. Jasna Fischer et al. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, 2005.
- Dragović-Soso, Jasna. »Why did Yugoslavia Disintegrate? An Overview of Contending Explanations.« V: *State Collapse in South-Eastern Europe. New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, ur. Jasna Dragović Soso in Lenard Cohen, 1–29. Purdue University Press, 2008.
- Dragović-Soso, Jasna. *Saviours of the Nation, Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. London: Hurst & Company, 2002.
- Gabrič, Aleš. »Cultural Activities as Political Action.« V: *The Repluralization of Slovenia in the 1980's. New Revelations from Archival Records*, ur. Lepoldina Plut-Pregelj, Aleš Gabrič in Božo Repe, 16–36. Washington: University of Washington, 2000.
- Gabrič, Aleš. »Kulturniška 'opozicija' podira tabuje.« V: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, ur. Jasna Fischer et al., 1153–58. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, 2006.
- Gabrič, Aleš. »Na zahodu vzhodnega sveta.« V: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, ur. Jasna Fischer et al., 1158–65. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, 2006.
- Gabrič, Aleš. »Politična kriza.« V: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, I*, ur. Jasna Fischer et al., 1148–51. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, 2006.
- Gabrič, Aleš. »Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v prvem povojnem obdobju.« V: *Jugoslavija v hladni vojni*, ur. Jasna Fischer, 403–424. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in University of Toronto, 2004.
- Gabrič, Aleš. »Uveljavljanje slovenščine kot uradnega jezika po drugi svetovni vojni.« V: *Slovenija v Jugoslaviji*, ur. Zdenko Čepič, 213–240. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
- Granda, Stane. *Slovenia. An historical Overview*. Ljubljana: Government communication office, 2008.
- Hadalin, Jurij. »Odnos varnostno-obveščevalnih služb do albanske manjšine v Jugoslaviji po izbruhu demonstracij na Kosovu leta 1981.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 1 (2011): 313–28.
- Hudson, Kate. *Breaking the South Slav Dream. The Rise and Fall of Yugoslavia*. London: Pluto Press, 2003.
- Jović, Dejan. *A State that Withered Away*. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2009.
- Kamusella, Tomasz. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Houndmills and New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- Kardelj, Edvard. *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.
- Kardelj, Edvard. *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana: ČGP Komunist, 1977.
- Kocka, Jürgen in Heinz-Gerhard Haupt. »Comparison and Beyond Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History.« V: *Comparative and Transnational History*, ur. Jürgen Kocka in Heinz-Gerhard Haupt, 1–32. New York in Oxford: Berghahn Books, 2009.

- Kolstø, Pål, ur. *Media Discourse and the Yugoslav Conflicts, Representations of Self and Other*. Farnham: Ashgate, 2009.
- Košmrlj, Drago. »Kakšen boj proti nacionalizmu.« *Komunist*, 18. 9. 1981.
- Kraigher, Sergej. »V iskanju odgovora na stara vprašanja v spremenjenih razmerah ali na nova vprašanja se naša progresivna družbena misel nenehno sooča z družbeno prakso.« *Komunist*, 5. 2. 1982.
- Kristan, Ivan. *Samoupravljanje. Gradivo za učence srednjih šol*. Ljubljana: Zavod SRS za šolstvo, 1976.
- Lampe, John R. *Yugoslavia as History. Twice There Was a Country*. Cambridge University Press, 2000.
- Lusa, Stefano. *Razkroj oblasti, Slovenski komunisti in demokratizacija države*. Ljubljana: Modrijan, 2012.
- Luthar, Oto, ur. *The Land in Between. A History of Slovenia*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008.
- Meier, Viktor. *Yugoslavia. A History of its Demise*. London in New York: Routledge, 1999.
- Pašić, Najdan. »Korenine in posledice teritorialnega zapiranja.« *Komunist*, 29. 1. 1982.
- Perovšek, Jurij. *Samoodločba in federacija. Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Plut-Pregelj, Lepoldina. »Slovenia's Concerns About the proposed Yugoslav Core Curriculum in the 1980's.« V: *The Repluralization of Slovenia in the 1980's. New Revelations from Archival Records*, ur. Lepoldina Plut-Pregelj, Aleš Gabrič in Božo Repe, 58–78. Washington: University of Washington, 2000.
- Prinčič, Jože. *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013.
- *Problemi (Razprave)* 19/20, št. II/I (1981/1982), 85–97. »Kako so Slovenci postali pridni in kako bodo, če bodo pridni, pridni tudi ostali.«
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Radeljić, Branislav. *Europe and the Collapse of Yugoslavia. The Role of Non-State Actors and European Diplomacy*. London in New York: I. B. Tauris, 2012.
- Ramet, Pedro. *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1963–1983*. Bloomington: Indiana University Press, 1984.
- Ramet, Sabrina P. *Balkan Babel. The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*. Oxford: Westview Press, 2002.
- Repe, Božo. *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002.
- Repe, Božo. *Slovenci v osemdesetih letih*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001.
- Sundhaussen, Holm. *Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten. Eine ungewöhnliche Geschichte des Gewöhnlichen*. Wien, Köln in Weimar: Böhlau, 2012.
- Tomašević, M. »Interes nacionalistov ni interes ljudstva. Naš gost: Dušan Dragosavac, član predsedstva CK ZKJ.« *Komunist*, 16. 10. 1981.
- *Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije. Ustava Socialistične republike Slovenije*. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list SR Slovenije, 1974.
- Vurnik, Blaž. *Med Marxom in punkom. Vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije 1980–1990*. Ljubljana: Modrijan, 2005.
- Woodworth, Susan L. *Balkan Tragedy*. Washington: The Brookings Institution, 1995.
- Zajc, Marko. »Slovenian Intellectuals and Yugoslavism in the 1980s. Propositions, Theses, Questions.« *Südosteuropäische Hefte* 4, št. 1 (2015): 46–65.
- Žižek, Slavoj. *Jezik, ideologija, Slovenci*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1987.

Marko Zajc

THE INTERPRETATION OF YUGOSLAVISM IN SLOVENIA (AND OF SLOVENIA
WITHIN YUGOSLAVISM) IN THE EARLY 1980S

SUMMARY

The paper attempts to present the important discussions of nationalism, Slovenianism and Yugoslavism from the early 1980s and call attention to the (inter)dependence of nationalism (and its perceptions) and the social system and social issues. In doing so, it stems from the assumption that it is impossible to understand the national question/nationalism in the treated period without being familiar with the specifics of later-period workers' self-management neither at the theoretical (ideological) nor the structural (practical) level. The paper initially lays out the reasons for the historical study of nationalism/national question in Slovenia and Yugoslavia in the early 1980s. The work presents a critical overview of the established periodisation of the 1980s in the Slovenian public opinion and history as well as the basic outlines of the period in question, also touching on the economic and social situation at the time. In order to better understand the concept of Yugoslavism, the paper proposes to interpret it as a "working misunderstanding" which highlights the contextuality and fluid nature of Yugoslavism. The official Yugoslav ideology was always the last line of compromise between the actors and it was always "negotiated" from differing, even contradictory theses. The main part of the article uses an analysis of articles published in the *Komunist* newsletter and of archived materials pertaining to the Central Committee of the League of Communists of Slovenia to present and analyse the various attitudes towards the national question held by members of the League of Communists of Yugoslavia during the period in question. In the conclusion, the paper underlines the connection between the interpretation of the national question and the interpretation of social property in self-management. Both the Slovenian leaders (who were in favour of the republics having more rights) and the proponents of a more unified Yugoslavia agreed with the theory of the withering away of the state, but one question remained: where was the withering away supposed to begin, at the centre or in the republics?